

DE CONCERNS VAN EERSTEJAARS STUDENTEN VAN DE PABO

door ANJA SWENNEN, TON JÖRG, FRED KORTHAGEN

In 1989 begon ik (Anja Swennen) te werken aan een Pabo. Na enkele jaren raakte ik meer en meer geïnteresseerd in het opleiden van leraren. Nadat ik een tijdlang op het IVLOS had gestudeerd werd me aangeboden een klein onderzoek te doen. Fred Korthagen (IVLOS) nam de algemene begeleiding op zich en Ton Jörg fungeerde als methodoloog van het onderzoek. Vandaar dat in de rest van het artikel wordt gesproken over 'we', want vanuit een begeleidings-situatie werd het allengs een onderzoek van ons drieën. Er werd al snel besloten dat het een praktijk nabij onderzoek zou worden naar de concerns van mijn eigen studenten. Het is een onderwerp dat van belang is voor lerarenopleiders en daarom hebben we onderzoeksinstrumenten gekozen en ontworpen die lerarenopleiders kunnen toepassen in hun eigen opleidingspraktijk. We doen in dit artikel verslag van het onderzoek en hopen daardoor andere lerarenopleiders te enthousiasmeren voor het zelf doen van onderzoek.

Inleiding

Door de literatuurstudie die aan het onderzoek voorafging werd duidelijk dat studenten de lerarenopleiding niet binnenkomen als lege vaten die door opleiders gevuld kunnen worden met ideeën over 'goed onderwijzen'. Ze hebben vele jaren ervaring met onderwijs als leerling en student. Ze hebben verhalen gehoord van en over leraren en ook hebben ze bijvoorbeeld films en televisieprogramma's gezien met al of niet stereotype voorbeelden van onderwijs en leraren (Weber & Mitchell, 1995). Veel studenten hebben relevante ervaring opgedaan als sporttrainer of leid(st)er van een kinderkamp. Deze, en andere ervaringen, hebben invloed op het handelen van leraren in de praktijk. Het handelen van aanstaande leraren wordt dus niet alleen bepaald door rationele invloeden en door wat ze leren op de opleiding, maar ook door beelden, gevoelens, behoeften, concerns en waarden en normen (Korthagen, 1998). We besloten om onderzoek te doen naar de ontwikkeling van concerns van eerstejaars studenten aan de Pabo en daarbij ook

aandacht te besteden aan de beelden die ze hebben over onderwijs, voor zover die samenhangen met hun concerns.

De onderzoeksvragen luiden:

1. Wat zijn de concerns van de eerstejaars studenten aan het begin van het eerste jaar, voordat ze stage hebben gelopen?
2. Wat zijn hun concerns na de eerste stageperiode?
3. Wat zijn hun concerns aan het einde van het eerste jaar?
4. Veranderen de concerns van de studenten? Zo ja, welke betekenis is daaraan toe te kennen in termen van verandering?
5. Zijn tekeningen een valide en betrouwbare instrument om concerns vast te stellen?

Om antwoord te krijgen op onze onderzoeksvragen hebben we drie onderzoeksinstrumenten gebruikt: een set met zestien kaartje (kortweg 'de kaartjes' genoemd), tekeningen die door studenten zelf zijn gemaakt en interviews. Omdat er weinig onderzoek is

Propedeuse Instrumenten	PERIODE 1 4 weken	PERIODE 2 6 weken	PERIODE 3 7 weken	STAGE 1 1 week	PERIODE 4 5 weken	STAGE 2 1 week	PERIODE 5 4 weken
Kaartjes			Afname 1 (n=35)		Afname 2 (n=28)		Afname 3 (n=28)
Tekeningen			Afname 1 (n=35)				Afname 2 (n=28)
Interviews							Afname 1 (n=6)

Tabel 1: Overzicht van het verloop van het onderzoek

gedaan met behulp van tekeningen is tevens onderzocht of tekeningen een valide en betrouwbaar instrument zijn om de concerns van aanstaande leraren te onderzoeken. Naast het feit dat de gebruikte instrumenten valide en betrouwbaar moesten zijn, wilden we dat die instrumenten door onszelf en andere lerarenopleiders gebruikt konden worden om gegevens te verkrijgen over de concerns van studenten en om de reflectie van studenten te bevorderen.

“Het handelen van aanstaande leraren wordt dus niet alleen bepaald door rationele invloeden en door wat ze leren op de opleiding, maar ook door beelden, gevoelens, behoeften, concerns en waarden en normen”

Het onderzoek is uitgevoerd bij 37 eerstejaars studenten van een PABO in een middelgrote Nederlandse stad. De groep bestond uit 33 vrouwen en 4 mannen. De propedeuse van de betreffende PABO bestond in het jaar waarin het onderzoek werd uitgevoerd uit zes onderwijsperiodes van vier tot zeven weken op het opleidingsinstituut en twee stageperiodes van ieder een volle week na de derde en de vierde onderwijsperiode. In tabel 1 vindt u een overzicht van de propedeuse van dat jaar en het tijdstip waarop de studenten ‘de kaartjes’ hebben gesorteerd, de tekeningen hebben gemaakt en het tijdstip waarop de interviews zijn afgenomen.

In de volgende paragrafen beschrijven we de resultaten van een literatuurstudie naar concerns en beelden. Daarna beschrijven we ieder instrument en geven we de resultaten weer. Ook gaan we in op de overeenkomsten en verschillen tussen de resultaten van de verschillende instrumenten. Tot slot bespreken we wat we van dit onderzoek kunnen leren. (Zie voor een uitgebreide beschrijving van het onderzoek: Swennen, Jörg & Korthagen, 1999).

Concerns en beelden

Het denken over en het onderzoek naar concerns van (aanstaande) leraren is, ook in Nederland, in belangrijke mate geïnspireerd door het werk van Francis Fuller (Fuller, 1969). Het begrip ‘concern’ wordt in de literatuur niet helder gedefinieerd. In het Engels betekent het ‘probleem’; het woord lijkt zo algemeen en gewoon te zijn dat het blijkbaar niet gedefinieerd hoeft te worden. Fuller omschrijft het begrip concern als ‘perceived problems or worries’ (Fuller, 1969). Concerns zijn dus problemen en zorgen die mensen zelf

ervaren. In navolging van de recente literatuur over het opleiden van leraren laten we het begrip concern onvertaald en operationaliseren het als ‘datgene wat een student bezighoudt in het kader van de stage/praktijk’. Het belang van het onderzoek naar concerns van aanstaande leraren wordt verwoord door Guillaume en Rudney (1993, p. 65): “By attending to student teachers’ concerns we can further understand the processes students undergo to become teachers.” Het bestuderen van de concerns van de studenten is dus belangrijk om te begrijpen hoe het proces van leraar worden verloopt en, voegen wij daaraan toe, lerarenopleiders in staat te stellen dat proces beter te begeleiden.

In 1975 publiceerden Fuller en Bown een artikel waarin zij drie ontwikkelingsfasen van leraren en vier ontwikkelingsfasen van aanstaande leraren onderscheidden. Bijna altijd gaat het in de literatuur over de drie ontwikkelingsfase van leraren en veel minder over die van de aanstaande leraren. Omdat de ontwikkelingsfasen van leraren in opleiding anders zijn dan die van leraren en omdat ze belangrijk zijn in het kader van dit onderzoek geven we ze hier weer.

Gedurende de eerste ontwikkelingsfase van een aanstaande leraar zijn de ‘preteaching concerns’ dominant. Studenten die nog nooit voor de klas hebben gestaan, hebben concerns over de leerlingen in de zin dat ze zich identificeren met de leerlingen en slechts in fantasie met de leraren. Als studenten eenmaal stage lopen veranderen hun concerns. Gedurende de tweede ontwikkelingsfase krijgen zij concerns over hun eigen overleven. De centrale vraag is: Hoe red ik het voor de klas? Vervolgens ontwikkelen aanstaande leraren in de derde fase ‘teaching situation concerns’. De studenten hebben concerns over methoden en materialen en gaan op zoek naar ideeën voor lessen. Ze hebben het gevoel dat ze de stof voldoende beheersen op hun eigen niveau, maar niet om aan anderen uit te leggen. Dit zijn nog altijd concerns over hun eigen handelen. In de vierde fase ontwikkelen studenten wel concerns over leerlingen en het leren van de leerlingen, maar ze zijn nog niet in staat te handelen zoals ze dat zelf zouden willen. Fuller en Bown verwoorden dat als volgt: “Preservice teachers express deep concerns about pupils, about their learning, their social and emotional needs, and about relating to pupils as individuals. But they may be unable to act on these concerns. Flooded by feelings of inadequacy, by situational demands and conflicts, they may have to lay aside these concerns until they have learned to cope with more urgent tasks, such as being heard above the din” (Fuller & Bown, 1975, p. 39).

Verschillende auteurs beschouwen beelden als de centrale factor die de professionele ontwikkelingen van leraren verklaart. Studenten op de lerarenopleiding hebben als ze met de opleiding beginnen een

beeld van het beroep van leraar en van hun eigen rol daarbinnen. Calderhead (1989) geeft de volgende beschrijving van 'image': "The term image has been variously used to describe teachers' practical knowledge, though each usage emphasises the experiential basis of teachers' working knowledge, and the importance of large episodic, particularly visual, memory" (Calderhead, 1989, p. 47). Hij geeft een opsomming van verschillende soorten beelden die loopt van meer naar minder abstract. Op het hoogste niveau van abstractie is het beeld een krachtige metafoor met affectieve en morele associaties. Op een lager niveau van abstractie staan de beelden die studenten soms hebben van een leraar die model staat voor hun ideaal van een goede leraar. Op een nog lager niveau bevinden zich volgens Calderhead de beelden die leraren hebben van bepaalde lessen, bijvoorbeeld een reken- of een natuurkundeles. In ons onderzoek hebben we gewerkt met tekeningen van eerstejaars studenten om zo hun minder-rationele beelden, met betrekking tot hun concerns, naar boven te halen.

Het instrument 'de kaartjes'

Het instrument 'de kaartjes' bestaat uit zestien items die op even zoveel kaartjes werden gezet en moest, naast de reguliere wetenschappelijke eisen, ook voldoen aan de eis dat het relatief gemakkelijk af te nemen is, zodat opleiders het kunnen gebruiken als hulpmiddel bij de begeleiding van studenten. Het instrument is gebaseerd op de concern checklist van Fuller en Borich (Fuller en Borich, 1988). Via een aantal stappen zijn de oorspronkelijk vijftig items teruggebracht tot zestien items. (zie kader voor de items en de categorieën). De items hebben betrekking op de categorieën: concerns over zichzelf/overleven, concerns over de taak en concerns over de invloed van het eigen handelen op leerlingen en er is een categorie 'onderwijs in het algemeen' aan toegevoegd. Er is een set kaartjes gemaakt voor iedere student en iedere student kreeg een invulformulier waarop ook plaats was voor opmerkingen.

Aan de studenten werd gevraagd de kaartjes te rangschikken van het item dat ze het meest naar het item dat ze het minst bezighield in het kader van hun stage. Dat betekende dat het item dat het belangrijkste werd gevonden 1 punt kreeg en het item dat het minst belangrijk werd gevonden 16 punten kreeg. Per afname werd het gemiddelde rangordenummer van ieder item uitgerekend en werd de standaarddeviatie vastgesteld. De toelichting van alle studenten werd geïnventariseerd, per item geordend en geanalyseerd.

In tabel 2 worden de resultaten gegeven van de drie momenten dat de studenten de kaartjes hebben gesorteerd. Daardoor wordt duidelijk welke verschuivings

gen er plaats vonden in de wijze waarop de items per afname door de gehele groep studenten werden gerangschikt. De analyse van deze resultaten is tevens het antwoord op de eerste drie onderzoeksvragen.

Welke concerns hebben de studenten gebaseerd op de resultaten van 'de kaartjes'? Als de concerncategorieën die eerder zijn omschreven als uitgangspunt worden genomen, dan scoort het concern over de leerlingen het hoogst. Er is een tamelijk groot verschil tussen de hoogte van de score van de items die behoren tot het concern over de leerlingen en de hoogte van de score van de items die behoren tot de concerns over de 'taak', hoewel deze laatste categorie in zijn geheel op de tweede plaats staat. De categorie zelf/overleven is niet hoog geëindigd. Hoewel de studenten hoog scoren bij de eerste afname op het item 'De vraag of ik een goede leraar word' eindigen alle items over zelf/overleven in de middencategorie. De vierde categorie 'onderwijs in het algemeen' scoort, met uitzondering van 'De samenwerking in het team' het laagst.

Items van het instrument 'de kaartjes' verdeeld in categorieën:

Zelf/overleven

- De vraag of leerlingen mij aardig vinden.
- Het oordeel van mijn mentor over mijn onderwijs.
- Leerlingen die de orde verstoren.
- De vraag of ik een goede leraar word.

De taak

- De vraag of ik inhoudelijk en didactisch goed onderwijs geef.
- Het pedagogisch klimaat
- Het grote aantal leerlingen in de groep.
- De beste manier om met methoden en materialen om te gaan.

Gevolgen voor leerlingen

- Signaleren van leerlingen met leerproblemen.
- Hoe ik kan aansluiten bij de verschillende behoeften van leerlingen.
- De vraag of ik de leerlingen eerlijk beoordeel.
- De vraag of ik leerlingen kan motiveren.

Onderwijs in het algemeen

- De beperkte mogelijkheden in het onderwijs om vernieuwingen door te voeren.
- De samenwerking in het team.
- Het toenemende aantal eisen dat aan leraren gesteld wordt.
- De relatief lage salarissen van leraren.

De afzonderlijke items die tijdens alle drie de afnamen stabiel hoog eindigen zijn:

- De vraag of ik inhoudelijk en didactisch goed onderwijs geef;
- De vraag of ik leerlingen kan motiveren;
- De vraag of ik kan aansluiten bij de verschillende behoeften van de leerlingen.

Uit de toelichting op de door de studenten ingevulde formulieren blijkt dat ze deze items vaak als vanzelfsprekend belangrijk vinden. Zoals bijvoorbeeld blijkt uit het interview met Loredana: "Ik vind het toch wel belangrijk dat als je leerkracht wordt, je inhoudelijk en didactisch goed onderwijs geeft. Ik bedoel, je moet de kinderen een toekomst geven en dat begint op de basisschool. Als jij dan niet goed lesgeeft." Volgens de

studenten is motiveren van leerlingen een voorwaarde voor leren door de leerlingen en ook een voorwaarde om les te kunnen geven. Voor Alien en Leonie is er een relatie tussen 'De vraag of ik de leerlingen kan motiveren' en het houden van orde: "Als leerlingen echt gemotiveerd zijn dan heb je geen ordeproblemen" zegt Leonie. Voor Alien is het zelfs zo dat andere dingen dan ook beter gaan, zoals het eerlijk beoordelen van leerlingen. De betekenis van het item 'De vraag of ik kan aansluiten bij de verschillende behoeften van de leerlingen' is door studenten verschillend geïnterpreteerd. Uit de toelichting blijkt dat een deel van de studenten dit item opvat als aansluiten bij het niveau van leerlingen en dat een andere groep het vooral betreft op het 'leuk' maken van de les, want dan leren ze beter.

ITEMS	1e afname (n=35)			2e afname (n=28)			3e afname (n=28)		
	rang	gem.	sd	rang	gem.	sd	rang	gem.	sd
1. Het signaleren van leerlingen met leerproblemen	1	4.6	2.6	7	7.9	3.7	6	7.1	3.9
2. De vraag of ik inhoudelijk en didactisch goed onderwijs geef	2	5.2	4.0	1	4.1	3.8	2	4.8	4.1
3. De vraag of ik leerlingen kan motiveren	3	5.3	3.5	2	4.4	2.6	1	3.9	2.7
4. Hoe ik kan aansluiten bij de verschillende behoeften van leerlingen	4	5.4	3.1	3	4.8	2.9	3	5.5	4.1
5. De vraag of ik een goede leraar word	5	5.6	4.8	4	4.9	4.5	7	7.5	5.6
6. De samenwerking in het team	6	7.6	3.9	5	6.9	2.9	4	6.6	2.9
7. De beste manier om met methoden en materialen om te gaan	7	8.2	4.0	9	8.5	3.3	5	7.0	3.1
8. De vraag of leerlingen mij aardig vinden	8	8.5	4.0	10	8.9	4.0	11	9.1	3.4
9. De vraag of ik de leerlingen eerlijk beoordeel	9	8.8	4.5	8	8.3	4.3	10	8.5	4.0
10. Het oordeel van mijn mentor over mijn onderwijs	10	8.9	3.1	6	7.2	3.9	8	7.9	3.5
11. Het pedagogisch klimaat op school	11	9.0	4.3	12	9.9	3.8	12	9.9	4.5
12. Leerlingen die de orde verstoren	12	9.7	3.8	11	9.1	3.4	9	8.3	3.8
13. Het toenemende aantal eisen dat aan leraren gesteld wordt	13	11.1	3.9	14	11.9	3.0	14	11.0	3.9
14. Het grote aantal leerlingen in de groep	14	11.3	4.1	13	10.5	3.9	13	10.3	3.2
15. De beperkte mogelijkheden in het onderwijs om vernieuwingen door te voeren	15	12.5	3.6	15	13.9	2.3	15	13.7	2.8
16. de relatief lage salarissen van leraren	16	14.1	2.4	16	15.0	1.6	16	15.0	1.9

Tabel 2: Resultaat van de drie afnamen van het instrument 'de kaartjes'

Er zijn veel items die eindigen in de middencategorie:

- Het signaleren van leerlingen met problemen;
- De vraag of ik een goede leraar word;
- De samenwerking in het team;
- De beste manier om met methoden en materialen om te gaan;
- De vraag of de leerlingen mij aardig vinden;
- De vraag of ik de leerlingen eerlijk beoordeel;
- Het oordeel van de mentor;
- Het pedagogisch klimaat;
- Leerlingen die de orde verstoren.

Studenten plaatsen items in de middencategorie die volgens hen niet tot de kern van de onderwijstaak behoren. Uit de toelichting bij de kaartjes en de interviews blijkt dat ze deze items wel belangrijk vinden. Het gaat dan om items als 'De vraag of de leerlingen mij aardig vinden' en 'Leerlingen die de orde verstoren'. Er zijn ook items in de middencategorie te vinden waarvan de studenten zeggen dat ze die belangrijk vinden, maar waarvan ze zich, bijvoorbeeld door gebrek aan ervaring, geen duidelijk beeld kunnen vormen. Het gaat om items als 'De vraag of ik leerlingen eerlijk beoordeel' en 'Het pedagogisch klimaat op school'.

Op twee items uit de middencategorie gaan we hier nader in, omdat hun plaats in deze categorie opvallend is: 'De vraag of ik een goede leraar word' en 'Leerlingen die de orde verstoren'. 'De vraag of ik een goede leraar word' is het enige item uit de categorie zelf/overleven dat een relatief hoge notering heeft gekregen. Er is geen ander item dat zo vaak op de eerste plaats geëindigd is (11 maal), maar dit item heeft ook een standaarddeviatie van respectievelijk 4.8, 4.9 en 5.6. Uit de toelichting en de interviews blijkt dat het voor veel studenten vanzelfsprekend is dat het item belang-

leraar word, is wat gedaald, dus daar ben ik al wat zekerder over geworden door de stage."

Opvallend is de relatief lage score op 'Leerlingen die de orde verstoren'. Wat betreft hun opvatting over dit item verschillen de eerstejaars studenten van beginnende leraren in het basisonderwijs die zich volgens de literatuur intensief bezig houden met problemen rond orde (Veenman, 1982). Het is interessant om te kijken welke toelichting de studenten gaven bij dit item: "In iedere groep kom je dat probleem tegen; het hoort er gewoon bij" (Jolanda); "Vervelend" (Alien); "Dat is van latere zorg" (Leonie). In het interview zeiden Leonie en Alien dat het item 'Leerlingen die de orde verstoren' relatief laag staat, omdat ze zich daar, voordat ze stage hadden gelopen, niets bij konden voorstellen. Leonie zei tijdens het interview over het item dat zij het bij de eerste afname op de 15de plaats heeft gezet: "Ik wist nog helemaal niet wat je je daar precies bij moest voorstellen. Ik weet wel wat orde is maar niet hoe je dat zelf moet houden."

De studenten houden zich het minst bezig met:

- Het toenemend aantal eisen dat aan leraren gesteld wordt;
- Het grote aantal leerlingen in de groep;
- De beperkte mogelijkheden in het onderwijs om vernieuwingen door te voeren;
- De relatief lage salarissen.

Hierbij zit één item uit de categorie 'taak'. De overige items zijn afkomstig uit de categorie 'onderwijs in het algemeen'. Uit de toelichting bij de kaartjes en de interviews blijkt dat de studenten deze items onbelangrijk vinden. Het zijn aspecten van het beroep die later wellicht een rol gaan spelen, maar nu nog niet. Over bijvoorbeeld 'Het grote aantal leerlingen in de groep' zeiden verschillende studenten dat dat een gegeven is waar iedere leraar mee moet leren omgaan en dat het er nu eenmaal bij hoort.

"De studenten hebben met name concerns over zaken die volgens hen de kern van het onderwijs betreffen: de leerlingen, de sfeer in de klas en het leren van de leerlingen"

rijk is. "Het valt me op dat ik elke keer 'De vraag of ik een goede leraar word' bovenaan heb gezet. Het is niet zo dat ik daaraan twijfel, maar ik vind het gewoon het belangrijkste punt. Gewoon, dat is nodig, tenminste dat vind ik dan."

Er zijn ook studenten die dit item laag geplaatst hebben. Loredana geeft de volgende verklaring voor haar lage score van 'De vraag of ik een goede leraar word': "Ik denk dat ik na de stage toch wat positiever tegenover het beroep sta. (...) De vraag of ik een goede

Na analyse bleek dat er geen significante verschillen zijn tussen de drie afnamen (onderzoeksvraag 4). Ook de toelichting van de studenten op de afnameformulieren verandert inhoudelijk niet. Wel werden er tijdens de tweede afname beduidend minder opmerkingen gemaakt. Op itemniveau blijkt dat slechts bij één item een significante verschuiving ten opzichte van de eerste afname zichtbaar is, namelijk bij 'Het signaleren van leerlingen met problemen'. Dat item zakt bij de tweede afname van de eerste plaats (gemiddelde 4.6) naar de zevende plaats (gemiddelde 7.9). Leonie zei over de verschuiving van 'Het signaleren van problemen': "Het hoort niet rechtstreeks bij het lesgeven." 'Het signaleren van leerlingen met problemen' is het item dat na de eerste stageperiode het meeste daalt en laag blijft. Dit item lijkt typisch voor de 'preteaching' periode. Het minder belangrijk worden

van dit item lijkt in overeenstemming te zijn met de theorie van Fuller en Bown, die stellen dat de studenten realistischer worden nadat ze zelf voor de klas hebben gestaan. De items die door de studenten bovenaan zijn geplaatst worden gezien als de kern van het onderwijs. Het helpen van leerlingen met problemen (zoals dit item werd opgevat) behoort na de eerste ervaringen niet meer tot die kern.

De tekeningen

Om de beelden van studenten te kunnen onderzoeken werd de studenten gevraagd om tekeningen te maken. Tijdens de eerste afname maakten 34 studenten een tekening en tijdens de laatste afname maakten 30 studenten een tekening. Uiteindelijk werden dus 64 tekeningen gemaakt. De studenten die deelnamen aan het onderzoek kregen tekenpapier en in het lokaal waren potloden, kleurpotloden, kleurkrijt en stiften aanwezig. De studenten waren vrij in de keuze van het tekenmateriaal.

De analyse van de tekeningen verliep in drie fasen. Het doel van de eerste fase was het achterhalen van de concerns die in de tekeningen werden verbeeld. Om recht te doen aan het visuele aspect van de tekeningen werden van alle 64 tekeningen de volgende elementen beschreven, voor zover ze aanwezig waren op de tekening: tekst van student, ruimte, meubilair, attributen, kleur en materiaal, student (rol, plaats, kleding, haardracht, gezichtsuitdrukking, enzovoort), leerlingen (aantal, jongens of meisjes, leeftijd, kleding, geeluitsdrukking, enzovoort), mentor, anderen, zichtbare interactie (bijvoorbeeld door middel van 'spreekballonnen'), gebeurtenis. Op basis van deze aspecten werden overeenkomsten en verschillen tussen tekeningen vastgesteld en werden de tekeningen door Anja Swennen in categorieën ingedeeld. Er werden acht categorieën gevonden en iedere categorie werd benoemd als een concern. De acht concerncategorieën vormden de basis voor de verdere procedure. De vraag in de tweede fase was: zijn de concerncategorieën die in de eerste fase werden ontdekt ook door anderen te herkennen in tekeningen? Het gaat dan om de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid. Eerst heeft Anja Swennen aan Ton Jörg en Fred Korthagen de concerncategorieën verduidelijkt. Daarna is een proefscore georganiseerd met tekeningen van andere eerstejaars studenten dan de studenten die deelnamen aan het onderzoek. Dit waren ook tekeningen die werden gemaakt aan het begin en het einde van het eerste jaar. Bij de proefscore werden dezelfde vragen gesteld als in fase drie. Uit de proefscore kwam naar voren dat de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid redelijk was (zie ook: Swennen, Jörg & Korthagen, 1999). Na de proefscore werden de acht categorieën verder

verhelderd en verfijnd, zodat we alle drie een duidelijk beeld hadden van iedere categorie.

In fase drie werden 28, willekeurig gekozen, tekeningen van de groep studenten die deelnamen aan het onderzoek door twee beoordelaars (Anja Swennen en Ton Jörg) gescoord. Het doel van de derde fase was antwoord te krijgen op de volgende vragen:

- Zijn de concerncategorieën zichtbaar in de tekeningen van de groep studenten die werden bestudeerd volgens de twee beoordelaars?
- Zo ja, in welke mate (intensiteit) komt iedere aanwezige categorie voor op een schaal van 1 tot en met 4? (1 = in enige mate zichtbaar, 2 = in redelijke mate zichtbaar, 3 = in sterke mate zichtbaar, 4 = in zeer sterke mate zichtbaar)
- Treden er veranderingen op in de concerns van de studenten? Zo ja, welke veranderingen zijn dat?

Eerst presenteren we concerncategorieën die werden gevonden in de eerste en tweede fase van de procedure die hierboven is beschreven. Daarna worden de resultaten van fase drie van de procedure besproken: de analyse van de scores van het al of niet voorkomen van de concerncategorieën en de intensiteit waarin ze voorkomen. Tot slot wordt ingegaan op de (geringe) verandering van concerns die uit de tekeningen is waar te nemen.

De acht concerncategorieën

Concerns over gezelligheid

Studenten tekenen zichzelf als iemand die voor de klas staat of tussen de leerlingen staat of zit. Er wordt gezongen, gedanst, voorgelezen of samen iets gevierd. Er zijn planten, tekeningen van leerlingen, slingers, bord- en raamtekeningen en tekeningen van clowns te zien.

Concerns over leerlingen

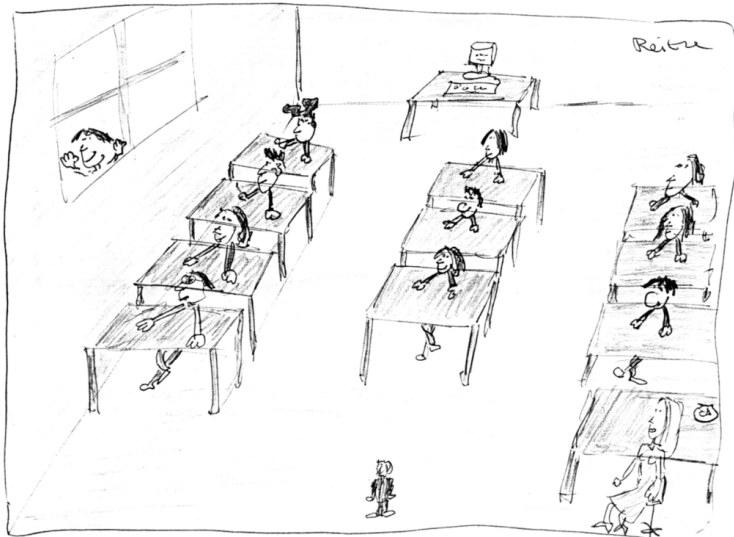
De leerlingen worden getekend als individuen. De student tekent zichzelf als iemand die aandacht heeft voor kinderen. De kinderen worden in de nabijheid van de student getekend, eventueel verbonden met lijnen. Studenten tekenen zichzelf en de leerlingen met rode harten om de (wederzijdse) gevoelens uit te drukken.

Concerns over orde

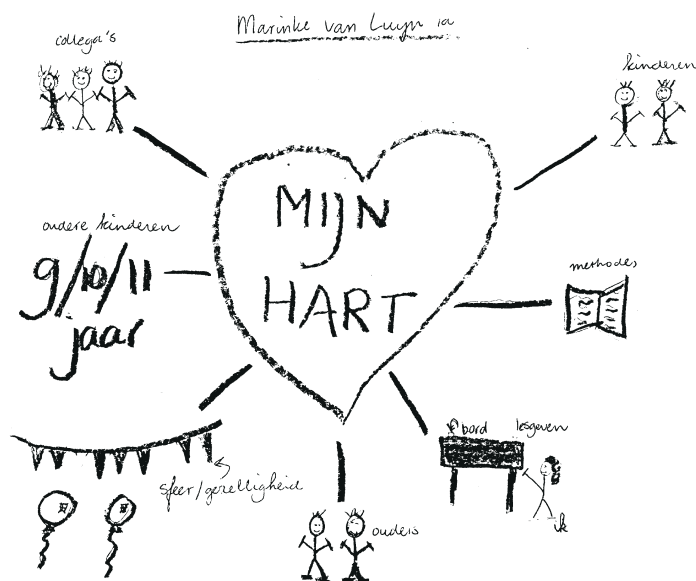
Er worden leerlingen getekend die de orde verstoren. Leerlingen worden in verhouding ver van de student die voor de klas staat getekend.

Concerns over het oordeel van de mentor

De mentor is aanwezig en schrijft op. Soms wordt de mentor getekend met grote oren en ogen.

Eerste tekening van Reitze met daarin zichtbaar concerns over 'zichzelf als leraar', 'orde', 'het oordeel van de mentor' en in mindere mate 'het leren door de leerlingen'.

Tweede tekening Marinke met daarin zichtbaar concerns over 'de leerlingen', 'het leren van de leerlingen', 'gezelligheid' en 'zaken buiten de klas'.

Concerns over het leren door de leerlingen

Op symbolische wijze, bijvoorbeeld door het trekken van lijnen tussen figuren, wordt de overdracht van kennis uitgedrukt. Ook wordt 'leerstof' gevisualiseerd door bijvoorbeeld 'boom roos vis vuur' of ' $6+4=5+3+$ ' op een bord te schrijven. Sommige attributen in de klas wijzen ook op leerstof, bijvoorbeeld een wereldbol.

Concerns over zaken buiten de klas

Studenten tekenen (ook) collega's, team, ouders, buurt, anderen.

Concerns over zichzelf als leraar

Studenten beelden zichzelf klein af, buiten proporties en/of onbeduidend. Ook tekenen zij zich veel groter dan de leerlingen. Dit zijn tamelijk sobere tekeningen.

Concerns over de keuze van het beroep

Studenten tekenen, vaak op symbolische wijze, dat ze twijfels hebben over de juistheid van hun keuze voor

het beroep van leraar of voor hun geschiktheid voor het beroep.

In tabel 3 wordt per concern gepresenteerd in hoeveel procent van de 28 tekeningen die geanalyseerd zijn in fase drie, het betreffende concern voorkomt. Daarnaast is in deze tabel te zien wat het gemiddelde van de intensiteit van het voorkomende concern op een schaal van 1 tot en met 4 is volgens de eerste en tweede beoordelaar. De scores worden gegeven voor de eerste en tweede afname, zodat eventuele veranderingen in het voorkomen van de concerns en de intensiteit van de voorkomende concerns zichtbaar worden. Hiermee wordt een bijdrage geleverd aan de beantwoording van de onderzoeksvragen 1, 2 en 4.

De concerns over de gezelligheid in de klas, over de leerlingen, over het oordeel van de mentor en over het leren van de leerlingen zijn prominent aanwezig in de tekeningen die de studenten hebben gemaakt tijdens

de eerste afname, dus voordat ze op stage gingen. Dat geldt in mindere mate voor het concern over zichzelf als leraar. De concerns over de gezelligheid in de klas, over het oordeel van de mentor en over het leren van de leerlingen zijn minder zichtbaar op de tekeningen die aan het einde van het eerste jaar zijn gemaakt en ook de intensiteit waarin ze voorkomen neemt af. Het concern over de leerlingen is in vrijwel gelijke mate aanwezig in de tekeningen van zowel de eerste als tweede afname, maar de intensiteit waarin het voorkomt, neemt af. Er is verschil van interpretatie over het voorkomen van het concern 'Zichzelf als leraar', maar beide beoordelaars noteren wel een afname van de intensiteit waar¹/ dit concern voorkomt bij de tweede afname. Ook hier zien we weer dat studenten realistischer worden na hun eerste onderwijservaring. Een mooi voorbeeld is te zien in de tekeningen van Alien. De eerste keer zijn de concerns over de leerlingen en gezelligheid te zien. In de tweede tekening is nog wel het concern over de leerlingen zichtbaar, maar er ligt niet meer zoveel nadruk op gezelligheid. Alien zei over de eerste tekening dat ze een fantasDe interviews

Uit de totale groep van 37 studenten zijn zes studenten geselecteerd waarmee semi-gestructureerde interviews zijn gehouden. Van deze zes studenten hadden drie studenten de kaartjes gelegd op een wijze die overeenkwam met die van het gemiddelde van de totale groep. Op deze manier werd informatie verkregen over de motieven van de studenten als een groep om voor een bepaalde volgorde te kiezen. Er werden drie studenten gekozen die afweken van de volgorde van de groep. Door deze studenten te interviewen, was het mogelijk om zicht te krijgen op motieven die niet

konden worden achterhaald als slechts werd gekeken naar de toelichting van de studenten die pasten bij de groep in z'n algemeenheid. Deze bespreking had tot doel na te gaan wat de beelden in de tekeningen van de studenten voor hen zelf betekenden. Hierdoor werd een indruk gekregen van de relatie tussen de beelden in de tekeningen en de concerns.

Vergelijking van de resultaten van 'de kaartjes', de tekeningen en de interviews

Als de resultaten van 'de kaartjes' en de tekeningen met elkaar worden vergeleken dan vallen allereerst de overeenkomsten op. Uit de resultaten van 'de kaartjes' en de tekeningen komen in grote lijnen dezelfde concerns naar voren. De studenten hebben concerns over zaken die volgens hen de kern van het onderwijs betreffen, zoals aandacht voor de leerlingen, het leren van de leerlingen en de sfeer in de klas. In mindere mate hebben ze concerns over zaken die volgens hen niet direct met de kern van de onderwijstaak te maken hebben, zoals beoordeeld worden of orde houden en nauwelijks over zaken die ver van de directe onderwijstaak af staan. Uit alle instrumenten komt naar voren dat studenten realistischer worden. De scores op het item 'Het signaleren van leerlingen met problemen' dalen, evenals die van het concern 'Gezelligheid in de klas'.

De overeenkomst tussen de resultaten van 'de kaartjes' en de tekeningen is een verdere aanwijzing voor de validiteit en betrouwbaarheid ervan.

Er zijn ook verschillen tussen de resultaten van de

Categorie	Eerste afname				Tweede afname			
	Beoordelaar 1		Beoordelaar 2		Beoordelaar 1		Beoordelaar 2	
	a	b	a	b	a	b	a	b
1. Gezelligheid	50	1,9	64	1,9	36	1,2	43	1,5
2. Leerlingen	57	2,0	57	1,9	57	1,4	50	1,3
3. Orde	14	.*	7	.*	0	.*	0	.*
4. Oordeel mentor	43	1,8	29	2,8	7	1,0	7	1,0
5. Leren door leerlingen	71	1,5	79	1,6	36	1,4	43	1,5
6. Zaken buiten de klas	0	-	0	.*	14	.*	14	.*
7. Zichzelf als leraar	29	2,3	50	2,3	50	1,9	43	1,8
8. Keuze van het beroep	7	.*	7	.*	14	.*	14	.*

* Deze waarden kunnen niet berekend worden vanwege het geringe aantal tekeningen

a Het voorkomen van het concern in de tekeningen weergegeven in percentages

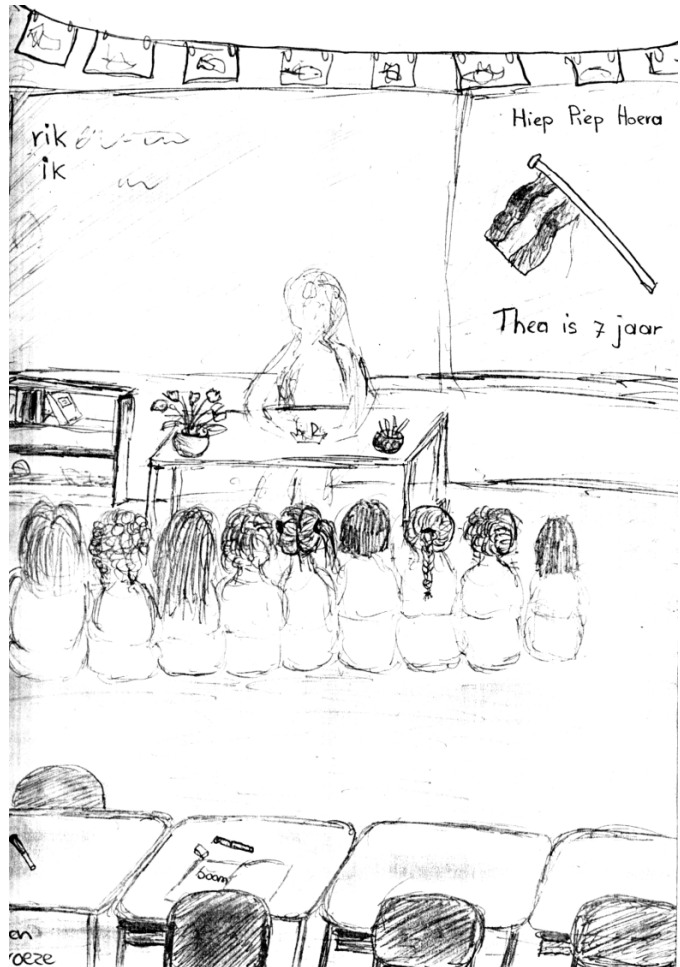
b De intensiteit van het voorkomende concern. Gegeven is het gemiddelde van de gegevens (schaal van 1 tot 4).

Tabel 3: Percentages van het voorkomen van concerns in de 28 tekeningen en de intensiteit waarin ze gemiddeld voorkomen volgens twee beoordelaars bij de eerste en tweede afname

analyse van de verschillende instrumenten. Uit de analyse van de tekeningen bleek dat de studenten de gezelligheid in de klas heel belangrijk vinden. Ook in de interviews leggen studenten veel nadruk op het belang van een goede sfeer in de klas. Het is logisch dat dat niet door middel van 'de kaartjes' naar voren is gekomen, omdat er immers geen item is dat daar over gaat. Dat pleit voor het gebruik van instrumenten zoals tekeningen waarin studenten, zonder veel restricties en vanuit minder rationele motieven, hun concerns kunnen weergeven.

Er is nog een verschil tussen de resultaten van 'de kaartjes' en de tekeningen. Uit de analyse van de resultaten van 'de kaartjes' blijkt dat er over het algemeen geen verschuiving van de concerns heeft plaats gevonden. De scores van de tekeningen echter laten zien dat over het geheel genomen de concerns van de studenten gedurende het jaar afnemen, zowel wat betreft de aanwezigheid van de concerns als de intensiteit waarin ze voorkomen. Dit laatste beeld komt overeen met wat de studenten tijdens de interviews zeggen over hun eigen ontwikkeling.

In de interviews zeggen drie studenten expliciet dat ze meer zelfvertrouwen hebben gekregen. Alien zegt in het interview over de ontwikkeling die te zien is in haar tekeningen: "Hier zie ik mezelf al meer als leraar en daar nog niet. (...) Ja, net of ik meer zelfvertrouwen heb gekregen. Ik vind ook dat je ontzettend veel leert van stage (...) Ik was onzeker over of ik de kinderen wel de baas zou kunnen, ja de baas dat klinkt zo stom. Of ik zou kunnen leren dat ze niet met me gaan lopen, maar hoe moet ik het anders zeggen, dat je goed orde

De eerste tekening van Alien, waarin gezelligheid en het concern over zichzelf als leraar op de voorgrond staan.

In de tweede tekening van Alien zijn nog steeds concerns over de leerlingen, en het leren van de leerlingen te zien, maar met minder nadruk op gezelligheid.

kan houden en dat je ze wat bij kan brengen. Dat vind ik denk ik toch belangrijk voor mezelf en voor de kinderen". Opvallend is dat het beter orde kunnen houden in de interviews door studenten wordt genoemd als een belangrijk aspect van de ontwikkeling die hebben doorgemaakt. Goed orde houden wordt in relatie gebracht met een prettige sfeer, een noodzakelijke voorwaarde om te kunnen onderwijzen. In dit opzicht zijn deze uitingen te vergelijken met die welke gemaakt worden over het item 'De vraag of ik leerlingen kan motiveren', dat door sommige studenten in verband wordt gebracht met zowel het leren van de leerlingen als orde houden.

Wat leren we van dit onderzoek?

Het antwoord op de algemene onderzoeksvraag is dat de studenten met name concerns hebben over zaken die volgens hen de kern van het onderwijs betreffen: de leerlingen, de sfeer in de klas en het leren van de leerlingen. De concerns vóór de stage zijn veelal romantisch gekleurd, zoals blijkt uit de aandacht voor problemen van leerlingen en aandacht voor gezelligheid. Aan het einde van het eerste jaar hebben de studenten nog steeds dezelfde concerns, maar ze zijn realistischer ingevuld. Er zijn ook studenten die aan het begin van het eerste jaar opzien tegen hun stage en orde houden. Enkele van deze studenten hebben tijdens hun stage ervaren dat 'het allemaal wel meevalt'. Ook deze studenten hebben een realistischer beeld ontwikkeld. Studenten hebben gedurende het eerste jaar van de opleiding ook meer zelfvertrouwen gekregen. Ze hebben hun eerste ervaringen in de praktijk achter de rug en daardoor zijn ze zeker geworden van hun keuze voor het beroep en van hun eigen mogelijkheden om dat beroep te leren. Dergelijke gevoelens geven invulling aan hun beelden van het leraarschap. Deze resultaten komen overeen met het onderzoek van Fuller en Bown (1975) en de bevindingen van Cole en Knowles (1993). Het lijkt erop dat studenten veel aandacht hebben voor de leerlingen en

zelfs voor het leren van de leerlingen. Uit de interviews blijkt echter dat de studenten nog niet in staat zijn het onderwijsmateriaal en hun eigen handelen in te zetten om het leren van de leerlingen te bevorderen. Hieruit blijkt dat het bij het interpreteren van de items niet zozeer gaat om welke items de studenten het belangrijkste zeggen te vinden, maar om de interpretatie van de items door henzelf.

Na bestudering van de resultaten van het hele onderzoek valt op dat er gedurende het eerste jaar over het algemeen nauwelijks een verschuiving in de concerns optreedt en dat er slechts een geringe verschuiving optreedt in de afzonderlijke items en de concerns die vast te stellen zijn in de tekeningen. Dat komt overeen met eerder onderzoek dat in Nederland is uitgevoerd (Corporaal, 1988; Houtveen, Hol en Booij, 1995). De ontwikkeling van de concerns van studenten gaat wellicht niet zo snel als lerarenopleiders zouden wensen. Dat pleit ervoor om tijdens de opleiding niet alleen aan te sluiten bij de concerns van studenten, maar ook de ontwikkeling van de concerns van de studenten te stimuleren. Dit noemen Van der Valk e.a. (1996) concernsturend opleiden. Het is dus zinvol om na te gaan hoe opleiders de ontwikkeling van de studenten kunnen stimuleren door concernvolgend en concernsturend te werken, d.w.z. studenten uit te dagen om de problemen met betrekking tot het overleven en zichzelf te overwinnen en zich te richten op andere aspecten die de taak van het onderwijzen betreffen. Uit het onderzoek blijkt (vergelijk Fuller & Bown, 1975) dat de studenten zeer begaan zijn met de leerlingen. Dat zou door opleiders kunnen worden aangegrepen om de studenten ook te interesseren in het leren van de leerlingen, ook al weten we dat veel studenten nog een hele ontwikkeling moeten doormaken voordat ze in staat zijn het leren van de leerlingen op een goede wijze te bevorderen. Met andere woorden: opleiders moeten niet alleen aandacht besteden aan 'waar de studenten zijn', maar, door een concerngestuurde opleiding, ook aandacht geven aan 'de zone van de naastgelegen ontwikkeling'.

Literatuur

- ° Calderhead, J. (1989). 'Reflective teaching and teacher education'. In: *Teaching and Teacher Education*, 5(1), pp.42-51.
- ° Cole, A. & Knowles, J.G. (1993). Shattered images: Understanding expectations and realities of field experiences. In: *Teaching and Teacher Education*, 9(5/6), pp.457-471.
- ° Corporaal, A. (1988). *Bouwstenen voor een opleidingsdidactiek, Theorie en onderzoek met betrekking tot cognities van aanstaande onderwijsgevers*. Leiden: Academisch Boeken Centrum.
- ° Fuller, F.F. (1969). 'Concerns of teachers. A developmental conceptualization'. In: *American Educational Research Journal*, 4(2), pp.207-226.

- ° Fuller, F.F. & Borich, G. (1988). 'Teacher concerns checklist'. In G. Borich (Ed.), *Effective teaching methods* (pp.62-72, pp.321-322). Toronto: Merrill.
- ° Fuller, F.F. & Bown, D. (1975). 'Becoming a teacher'. In K. Ryan (Ed.) *Teacher Education* (pp.25-52). *The seventy-fourth yearbook of the national society for the study of education, part II*. Chicago: University of Chicago press.
- ° Guillaume, A., & Rudney, G. (1993). 'Student teachers growth toward independence: An analysis of their changing concerns'. In: *Teaching and Teacher Education*, 9(1), pp.65-80.
- ° Houtveen, A., Hol, G., & Booij, N. (1995). *Vernieuwen als proces. Evaluatie van het project Integrale vernieuwing van de PABO: Een tweede tussenstand*. Utrecht: ISOR/Afdeling Onderwijsonderzoek.
- ° Korthagen, F.A.J. (1998). *Leraren leren leren, realistisch opleidingsonderwijs, geïnspireerd door Ph. A. Kohntamm*. Amsterdam: Vossiuspers/AUP.
- ° Van der Valk, T., Somers, T., Wubbels, T. & Korthagen, F. (1996). *Commuting between practice and theory in an immersion teacher program*. Paper gepresenteerd op de Annual Meeting of the American Educational Research Association, New York.
- ° Veenman, S. (1982). 'Problemen van beginnende leraren: Uitkomsten van een literatuur-recherche'. In: *Pedagogische Studiën*, 59(11), pp.458-471.
- ° Weber, S.J., & Mitchell, C. (1995). *That's funny you don't look like a teacher!* Londen: Falmer Press.

Over de auteurs:

Drs. Anja Swennen is als lerarenopleider en onderzoeker verbonden aan het IDO (Instituut voor Didactiek en Onderwijspraktijk) van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Dr. Ton Jörg is als evaluatieonderzoeker verbonden aan het IVLOS van de Universiteit Utrecht.

Prof. dr. Fred Korthagen geeft leiding aan onderwijs en onderzoek op het IVLOS van de Universiteit Utrecht. Hij is tevens als hoogleraar verbonden aan het IDO van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Postadres:

IDO/VU t.a.v. Anja Swennen

Postbus 1105, 1081 HV AMSTERDAM

E-mail: a.swennen@ido.vu.nl

t.jorg@ivlos.uu.nl

f.korthagen@ivlos.uu.nl